

Szójátékok napjaink nyelvhasználatából*

1. Nyelvi megnyilatkozásaiban az embernek lehetősége nyílik — többek között — játékos, tréfás megoldásokra is. A szójátéknak a kommunikációban betöltött szerepét a szakirodalom gazdagon taglalja (l.: SZATHMÁRI ISTVÁN, *MStilÚ.* Bp., 1961. 524—6, 618; FÓNAGY IVÁN: *Nyr.* 1970: 16—43; GRÉTSY LÁSZLÓ, *Anyanyelvünk játéka.* Bp., 1974. 7—11; RÓNAI BÉLA—KEREKES LÁSZLÓ, *Nyelvművelés és beszédtechnika.* Bp., 1977²: 217—9; *NyKk.* 1: 263—4, 2: 333; LENGYEL ZSOLT, *Az anyanyelvi nevelés pszicho- és szociolingvisztikai vonatkozásai.* Bp., 1987. 59—61; stb.). Az utóbbi időben azt vettem észre, hogy a nyelvhasználatról spontánul gyűlő adataim között mintha fölszaporodtak volna a szójátékkal kapcsolatosak. Úgy tűnik, mind nagyobb teret enged az ilyen jellegű megnyilvánulásoknak a nyelvi kifejezés lehetőségeit újra- és újragondoló modern szépirodalom, kedvez nekik az angolszász stílus felé (is) forduló szatirikus színjátszás, de fontos szerephez jutnak az egyre erősebben ránk zúduló reklámözönben, sőt a mindennapi kapcsolattartás szlenges vetülete is pártolja őket (vö.: PÉTER MIHÁLY: *Nyr.* 1980: 277;

* E dolgozat a határainkon túli magyartanárok továbbképző tanfolyamán Szombathelyen 1996. július 9-én elhangzott előadás változata.

KEMÉNY GÁBOR: uo. 1982: 141; GYÖRI GYÖRGY: uo. 1988: 21—34; KIS TAMÁS, A magyar katonai szleng szótára. Debrecen, 1991. 24, 41; NAGY L. JÁNOS: MNy. 1992: 326—37; BÓDI ZOLTÁN: Fábíán-Eml. 59—60; WENZELKE HENRIK: MNy. 1995: 465—6; stb.).

Mindennek szemléltetésére a továbbiakban ízelítőt szándékozom adni említett anyagomból, abból a megfontolásból is, hogy ezeknek az 1984 és 1997 közötti adatoknak a bemutatása egyéb tekintetben sem lesz tanulság nélküli.

2. Az adatok minősítésének elemi szempontjai, ennek megfelelően főbb csoportjaik a szójáték alapja, forrása szerint körvonalazódnak. E tekintetben a jelentésbeli, illetőleg az alaki jellemzőkre (I.), a standardból vagy az eltérő nyelvi rétegekből való származásra (II.), valamint a megnyilatkozás beszélt vagy írott nyelvi sajátosságaira (III.) épülő szó-játékok kategóriáját különíthetjük el.

I. A) A szemantikai kapcsolatok sokszínűségét tükrözik a jelentésből fakadó szó-játékok.

a) Nagy részük a többértelműségen alapszik. A konkrét és az elvont, az egyedi és az általános jelentés együtt szerepel bennük. Például: „a tervezgetésben [...] a *skótok* sohasem voltak *skótok*.” (N.¹ 1985. XII. 7. 24); „*Párbajtőr*ba” (N. 1987. VII. 30. 12); „*A hetek nyolcan* [= Oroszországgal együtt] sem jutottak *ótről hatra*” (VN. 1995. VI. 19. 2); „[A tiroliaiak] a vendégek kedvéért *németül* [= irodalmi nyelven, ne nyelvjárásban] beszéljenek — *németül*” (VN. 1995. XI. 6. 12); „1995 ősze: *hallgató hallgatók*” ’a tandíjjal kapcsolatban nem nyilatkozó egyetemisták, főiskolások’ (N. 1995. XII. 4. 15); „*Átszabott szabóság* Oladon” ’megújított szabóiskola’ (VN. 1996. II. 28. 7); „*Az, hogy a koalíciós pártok együttműködnek*, még nem jelenti azt, hogy *működnek is együtt*.” (VN. 1996. XII. 31. 10); „*Vihar a föld körüli viadal körül*” (N. 1997. I. 10. 16).

Míg a most idézett adatokban az elsődleges és a másodlagos jelentés külön szóalakban ölt testet, addig a következőkben csupán egyben. Az egyetlen szóelőfordulás többértelműségét a szövegkörnyezet sugallja: „[A] díjbeszedő [...] a laktéren kívül kellemes karácsonyt és boldog új esztendőt *kívánt*.” (N. 1986. XII. 24. 24); „*az lett az eredmény, mint a Parlamentben. Két ellenszavazat. És ketten tartózkodtunk — otthon*.” (N. 1986. XII. 24. 24); „*Természetesen* [= magától értetődően és a természet törvényeivel megegyezően] — egészségesen” (VN. 1987. X. 12. 8); „*Skót* [= takarékos] *dánok*” (VN. 1996. VII. 29. 16).

A kétféle jelentés nemcsak a jelentésbővülés szakaszainak megfelelő rendben, továbbá egymásmellettségben, hanem fordított irányban, úgynevezett „visszakonkretizálással” is működhet: „Engedj Te is a *lámpaláznak* [a lámpahétnak]!” (N. 1995. X. 3. 7). Azaz itt nem a nyilvános szereplés miatti izgalomnak általánosan ismert megnevezéséről, hanem a lámpavásár iránti lelkesedés egyedi megjelöléséről van szó. Egy másik példa: „*Svájci törököt* fogtak az angolok” ’A svájci válogatott török származású játékos a jól játszott az Anglia elleni labdarúgó-mérkőzésen a szigetországiak bánatára’ (N. 1996. VI. 10. 24).

b) A különféle mezőösszefüggéseket leginkább az ellentétes jelentésű elemek társulása képviseli: „a mi országunkban mindig is *helytállásra* volt szükség [,] és sosem *helytúlésre*” (N. 1986. II. 1. 12); „*Tetszhalott, tetszélő*” (Tandori Dezső: *Am legyen!* És 1996. III. 15. 23); „*A nagy infláció*[.] *Amikor a több kevesebb*” (VN. 1996. VIII. 1. 5); „*Az el nem múlt múlt — avagy hogyan politizálódik át a hazai történelem?*” (N. 1996.

¹ Adataimnak rövidítéssel jelölt lekövetkezők: É. = Életünk; És = Élet és Irodalom; MH. = Magyar Hírlap; Mo. = Magyarország; MTV = Magyar Televízió; N. = Népszabadság; NL. = Nők Lapja; NM. = Népszabadság Magazin; Nsz. = Népszava; VN. = Vas Népe; ÚM. = Új Magyarország; ÚT. = Új Tükör; V. = Vasvármegye.

VIII. 10. 11); „*Fekete* [= csempészett] *fehérenmük*” (N. 1996. IX. 14. 15); „Ismét *startol* a kamionstop” (VN: 1997. I. 7. 8).

Másutt nem közvetlenül, hanem a szövegösszefüggés alapján vagy előismereteinkre támaszkodva bukkan fel az antonim jelentésmozzanat: „*Hírelőter*” (És 1986. VI. 13. 13) = a *Hírháttér* c. tévéműsorról szóló kritika címe; „*Friderikusz Sándor: Szigorúan nyilvános*” (És 1988. II. 26. 10), vö. a hivatali nyelv „szigorúan *titikos/bizalmas*” fordulatával; „*Borban a hamisság*” (N. 1996. IX. 28. 22) = a hamisított borokról szóló cikk címe, l. a „*borban az igazság*” közmondást.

A jelentésbeli érintkezések egyéb szójátékszerű asszociációra is lehetőséget adnak: „*Tehetséges képszátyárok*” (És 1986. X. 24. 12), vö. *szószátyár*; stb.

B) Kincsesbányául szolgál a szójátékok számára a nyelvi megnyilatkozás alakja.

a) A szavak azonosalakúságából származik a humor a következő adatokban: „*vigyázn*ni kell az *írókkal* [= l. a tejtermékekkel, 2. a szó művészeivel]” (N. 1985. V. 24. 12); „*Hó-rukk!*” (VN. 1995. XII. 8. 1), azaz a nagy hó eltakarítása erőfeszítést igényel.

Másutt nem föltétlenül csak szótári, hanem grammatikai változatokból is fakadhat a játékos hatás: „*Még egy lett* is bajnok *lett* [az észak-amerikai jégkorongcsapatban]” (N. 1996. VI. 15. 15); „*Nem bántja a szemét* [= a piszok a látószervét]?” (VN. 1996. VII. 19. 16).

Csupán hangzásukban is lehetnek azonosak bizonyos megfeleltetések: „*még téli futóversenyeket is rendeztek a futballisták számára, de nagy a különbség a »mezei« és a Mezey között*” (N. 1985. II. 4. 12); „*Baku* [= Azerbajdzsán fővárosa]: nem illő a *bak*” [= baklövés] (VN. 1996. XI. 7. 19 nyomán); „*hiába van Lakat*, ha a védelem nem zár” (N. 1985. V. 27. 12); „*Styl-szerűen* [= stílszerűen a Styl ruházati vállalatról]” (VN. 1996. VIII. 31. 9); „*a Tocsik* nem név, hanem rövidítés: *Torgyán, Orbán, Csintalan, Isépy, Kuncze*” (És 1997. I. 3. 2).

A legutóbb idézett példa egyúttal az önkényes tagolású kifejezésekre is felhívja a figyelmet: „*Ama török*” = Pósa Zoltán kötetének címe (És 1985. VII. 12. 8); „*Tört-én és...*” = Lászlóffy Csaba versének címe (És 1986. III. 14. 13); „*milyen e szék?*” (N. 1996. IV. 10. 24), vagyis az új szövetségi kapitány helyzete *Eszéken*; „*Egy talált tál* [= cím]. »Hát te megint mit *találtál*!« — hallom a kérdést.” (Tandori Dezső: N. 1996. I. 27. 26); „*Mint a mintakészítő*” (VN. 1996. V. 11. 9).

b) A hasonlóalakúságra épülő szójátékoknak egyszerűbb, de annál hatásosabb fajtája az, hogyha csupán egy hangzóban tér el a két paronim alak. Példák a magánhangzós változatokra: „*Belgák*, nem *balgák*” (VN. 1994. XI. 30. 2); „*Leradirozott*» [= szétvert] *radarok*” (VN. 1996. VIII. 10. 16); „*Sitkérezők*” (VN. 1989. IX. 21. 5), vagyis az őszi napon *sitkérező* résztvevők a sitkei szabadtéri rendezvényen; „A törvénytervezet mellékletéből *szőröstül-bérestül* »eltűnt« az Információ Hivatal [...] 118 alkalmazottja.” (N. 1991. XII. 24. 4), vö. *bőröstül*; „*Ahol a párt szakad*” (N. 1996. III. 9. 8), l. *part*.

Egy-egy mássalhangzóban különböznek az alábbi szópárok tagjai: „*Ecset-ese!*” (NL. 1987/6: 30); „*Áll a bál*, mert áll a *bár*.” (N. 1986. VI. 30. 6); „*Az elbocsátott régió*” (N. 1993. VII. 31. 7); vö. *légió*; „*Tálcaközi egyeztetés a szünetben*” (N. 1994. XI. 19. 1), l. *tálca*; „*Pontyos idő* [a Duna menti halászaté]” (N. 1986. I. 11. 6), vö. *pontos*; „*ó és új szövetség*” (Tábor Ádám: Életfél, egész: És 1996. VII. 12. 22), l. *-szövetség*; „*Hóra fordult a sorsunk*” (VN. 1995. XII. 7. 4), vö. *jóra*; „*Bérátömllesztés?*” (VN. 1986. XI. 24. 4), l. *vér-*; „*Talpalatnyi zöld*” (VN. 1995. X. 30. 13) = környezetvédelmi műsor címe a *földre* is asszociálva; „a sherryk és a brandyk kiváló felismerőjé[...]. A szakmabeliek világszerte csak úgy emlegették, hogy »Az Orr«. Elismerve a példátlan *szagértőt*.” (N. 1997. I. 18. 23), vö. *szakértő*; „*Ami sok*, az »*sokk*»” (VN. 1996. IX. 9. 15).

Egyéb módon, több hangban, hangtöbbletben, hangátvetésben, szórészmegfeleltetésekben stb.-ben is megnyilvánulhatnak a tréfás hangalak-elkülönülések: „A csodálatos

margarin" (VN. 1994. IX. 13. 8), vö. *mandarin*; „*Villák proletárjai, egyesüljetek!*" (VN. 1987. XI. 26. 3), l. *világ*; „*Puhl, Puhl, hajrá!*" (N. 1996. VI. 26. 16), vö. *huj, huj*; „*Zsák-bamagocska*" (VN. 1985. VII. 29. 3) = *zsákbamacska* a csomagolt vetőmag; „*Mindenkinek van egy sávja* [= adósávja]" (VN. 1995. XII. 7. 3), l. *álma*; „*Körmendi nyárleszállítás*" (VN. 1985. VII. 1. 5), vö. *ár-*; „*Előttünk a kvízözön!*" (N. 1996. II. 17. 22), l. *víz-*; „*Hold volt, hol nem volt*" (VN. 1996. IX. 25. 12) = a holdfogyatkozásról szóló cikk címe; „*A kínálat [...] nem a hagyományos értelemben vett mintatanterv [...], sokkal talá-lóbb rá a »minthatanterv« kifejezés. Mert olyan, mintha tanterv volna*" (N. 1996. I. 18. 16); „*Kína kínja!*" (N. 1996. VII. 24. 14); „*Kupa* [Mihály] *a kapu* [= egy bank elnöki tag-sága] *előtt*" (N. 1996. VI. 14. 5); „*Az atka-akta* biztató fejezete" (VN. 1988. IV. 12. 4); „*Étel és Irodalom*" (És, 1987. X. 16. 9) = egy glossza címe; „*Mi szem. számnak ingere*" (VN. 1995. X. 20. 2), azaz a *személyi szám* tovább engedélyezett használata *szem-száj*-nak ingere; „*Idén nyáron immár kilencedik alkalommal rendezik meg Budapesten a Szüni Dödő-programorozatot*" (N. 1996. VI. 20. 14), l. *szünidő*, továbbá *Süni Döme, Pa-Dö-Dő* duó, *dadogó*; „*Bankár-kár*" (VN. 1995. XI. 22. 2); „*Családi pótlék: lék?*" (VN. 1995. XI. 22. 3); „*Evita-vita*" (VN. 1996. I. 27. 11); „*Sztár-tár*" (NM. 1996/19: 16).

c) A hasonló alakú kifejezések összevonása úgy, hogy azonos részük csak egy-szer szerepel az összerántott alakban, olyan szójátékot eredményez, amelybe a két hang-soron kívül eredeti jelentésük (egy-egy mozzanata) is belesűrítődik: „*Humorál!*" (ÚT. 1985/2: 31) = humor × morál; „*Futbalett* labda nélkül" (VN. 1985. VII. 1. 6) = futball × balett; „*Telefontolgató!*" (És 1986. III. 7. 9) = telefon × fontolgtató; „*Tévétlen-szomjan!*" (VN. 1987. XI. 14. 12) tévé × étlen; „*Az idei szezonban a vártnál kisebb mértékű a tur-isták balgásodása*" (N. 1995. VII. 31. 20) = balgának nézés × algásodás; „*Távhögutát* kap a fogyasztó" (N. 1995. XI. 28. 11) = Távhö × höguta; „*Műholdtölte* [‘a MagyarSat csatornáinak bérlése’] új feltételekkel" (N. 1995. XI. 27. 21) = műhold × holdtölte; „*Mesemény!*" (Somlyó György: MH. 1995. XII. 23. 10) = mese × esemény; „*Horoszkópé!*" (Nsz. 1995. XII. 30. 8) = horoszkóp × kópé; „*Belügymenet!*" (VN. 1996. II. 6. 2) = bel-ügy × ügymenet; „*Diszkontó!*" (VN. 1996. IV. 25. 3) = diszkont × kontó; „*Finomenális* [a pizza]" (MTV. 1996. V. 23. 20, 57) = fenomenális × finom; „*Aztán most Puskás Fröcsi sört reklámoz!*" (VN. 1996. IX. 3. 14) = Öcsi × fröccs; „*Dunaujvárományos* je-lentkezik" (N. 1996. XI. 15. 24) = Dunaujváros × új várományos a vezető szerepre a Dunaferr férfi kézilabdacsapata; „*Svarcolatok!*" (VN. 1996. IX. 23. 6) = svarcol × kar-colat; „*a netikett* [...] az e-mailes kommunikáció íratlan szabályait jelenti" (N. 1996. X. 21. 28) = (Inter)net × etikett.

Az előbbi példasor egyúttal azt is érzékelteti, hogy a jelentésbeli és az alaki jelleg nem egymást kizáró sajátossága a szójátékoknak. Egyszerre, egymást erősítve is kifejthetik hatásukat bennük: „*Hózáporban — gólzápor* [az NB III-as mérkőzéseken]" (VN. 1995. XI. 6. 15); „*Kihívó* [‘kírívó’] *behívók!*" (VN. 1996. I. 4. 2); stb.

II. A) Adataim számottevő része jöllehet egyedi alkotás, de olyan nyelvi elemekre épül, amelyeket köz- és irodalmi nyelvnek, általánosan elterjedtnek és ismertnek mondhatunk. Ilyen jellegűek az előző (I.) fejezetnek a „nyelvváltozatiságuk" szerint egy-öntetűnek vehető, szándékosan így válogatott példái.

B) Az itt következő adatok a szókészletnek a különféle nyelvi rétegekhez fű-ződő, tehát szűkebb körű részlegeivel tartanak kapcsolatot.

a) Idegen szók többnyire hasonló alakú (= hangzású) magyar szavakkal ösz-szevetve alkotnak szójátékot; „*In medias rés!*" (És 1995. VIII. 25. 11), vö. latin *res* ‘dolog, ügy, helyzet’; „*Olasz körverseny, síró* Itália" (N. 1995. VI. 7. 24) az olasz *Giro d’Italia* nevű országúti kerékpáros bajnokság nyomán; „*B. Váriné!*" (VN. 1986. IX. 6. 9) a francia író, Flaubert regénye címének, a *Bovaryné*-nak mintájára; „*Lesz vigasz?*" (És

1996. IV. 12. 17), vö. *Las Vegas*; „Stadler József: APEH-vogel?” (N. 1995. XI. 6. 24), l. német *Pechvogel* 'peches ember'; „A magyar Bundesligában (vagy magyarosan: *Bundásligában*) [...] húsz csapat [...] NB I-es.” (VN. 1996. VII. 29. 10); „*Borba(n)* az igazság” (VN. 1994. XI. 15. 2) a *Borba* szerb ellenzéki lapra utalva, vö. szerbhorvát *borba* 'harc, küzdelem, viadal'; „*Thai-képek*” (MTV 1996. III. 28) a magyar *táj* szóval azonos hangzásban; „neki [= Hofinak] is van egy *bő inge*, ahogy egy szófacsaró mondaná: *Boeing*” (N. 1985. II. 9. 16); „*Chip*-kedi magát a REMIX” (VN. 1985. IX. 14. 4), l. angol *chip* 'forgács, szelet, elem' és magyar *csip*(ked); „*Shop*ánkodik magában” (És 1986. I. 31. 9), vö. angol *shop* 'üzlet' és magyar *sop*ánkodik; „*Kiflicsárd*” (És 1987. XI. 20. 9) = a Cliff Richardról szóló írás címébe a magyar *kifli* szó is bekerül; „A *Moore* [= az angol szövetségi kapitány] megtette a kötelességét” (N. 1996. VI. 7. 21), vö. magyar *mór*; „*Sőtlan show* [= bemutató], cukrozott lányok” (N. 1996. VI. 13. 15); „*Hillarym*, haj! *Hillárom*, haj!” (VN. 1996. VII. 10. 1), B. Clinton amerikai elnök feleségéről szólva; „Begyújtottak [= trópusi forrás] *Katlantában*” (VN. 1996. VII. 22. 14), l. magyar *katlan* és amerikai *Atlanta*.

Néha különböző idegen nyelvi elemek is találkozhatnak magyar szójátékban: „*Daragój drog*” (És 1995. IV. 28. 17) az orosz 'drága' és a nyelvünkbe francia közvetítéssel került, holland 'kábítószer' jelentésű szó társításaként; „idehaza egy kerítésen olvastam: *Lennon* élt, *Lennon* él, *Lennon* élni fog” (N. 1995. XII. 9. 8) mint a *Lenin*-nel kapcsolatosan használt mondás átfogalmazása; „*Internyet*” (És 1996. V. 3. 11), l. angol *Internet* és orosz *nyet*; „Jöhet a *lebegyimoje d'ozero*” (És 1996. VII. 12. 11), a Csajkovszkij balettje címének, a „*Hattyúk tavá*”-nak orosz megfelelőjére alapozva az orosz politikus *Lebegy* és az angol eredetű magyar *dózer* összekapcsolása egy újlatin (a franciából vagy az olaszból is származtatható) prepozícióváltozat segítségével.

b) Tájszók, népnyelvi fordulatok, népies hangulatú kifejezések, egyéb regionális jellegű elemek is lehetnek forrásai a szójátéknak: „*Héja mász* az Avaron” (És 1987. II. 20. 9) = paródiacím; „Hol is *vagyon* a KISZ-vagyon?” (Mo. 1991/7: 10); „*Finn ugor*, magyar nem *ugor* [= ugrik, azaz fejlődik]?” (N. 1995. VI. 1. 12); „*Trükk* [.] *Közbeszerzünk s közbe szerzünk*.” (N. 1995. VII. 31. 20); „*Nincs* tengernyi *tengeri* [= kukorica]” (N. 1995. X. 2. 5); „*SZU-ette* kondorfai bázis” (VN. 1996. II. 14. 1), vö. a Szovjetunió rövidítését a köznyelvi *szú*-nak dunántúlián rövid, *szu* ejtésével; „*Oszkó* került *legelőre* [= legelőre], kihajtott a *legelőre*” (VN. 1996. IV. 25. 9); „*Millen* centenárium [...]” (VN. 1996. VII. 30. 3) a *millicentenáriumnak* és a köznyelvi *milyen* nyelvjárási változatának vegyületeként.

Eredeti nyelvjárási megnyilatkozások is tartalmazhatnak tréfás szókapcsolatokat. Köznyelvi átírásúak az alábbi példák: „Ne ám *Mariska* néninek szólítson, mert olyan vén nem vagyok. Mert az *egyik lábam* még *tizennyolc éves*. A másik ötvenen fölül van.” (N. J.-né G. M., 51 éves ht., Dozmat, 1985.); „*Nálunk* azért nem esik az eső, mert *itt legmagasabb az ég*.” (Muravidék, vö. MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS, *Nyelv és nemzetiség*. Maribor—Szombathely, 1993. 66).

c) A szókészlet társadalmi szempontú rétegeiből vett elemek társulnak egymással vagy más nyelvváltozatú szavakkal a következő szójátékokban.

Szaknyelvi vonatkozásúak az itt kiemelt adatok: „A *genetikával* kapcsolatban van egy szójáték [...]: *genetika — gén etika* [!]” (VN. 1995. VI. 16. 7); „*Arc poetica-vázlat*” (N. 1996. V. 11. 26), l. *ars poetica*; „*Nem* gyógyítja a *sárgaságot* az UEFA” (N. 1996. VI. 12. 24), vö. a májgyulladásos betegség orvosi nevét a labdarúgás sárgalapos büntetésével. Ez utóbbi sportszargonos megnyilvánulásnak tűnik a következő megnyilatkozás nyomán: „a »*sárgaság*« miatt hiányzó *Melis* távollétében — *Bodonyi* egy emberként alkotta a debreceni csatársort.” (N. 1988. V. 22. 16). Újságírói zsargon jelleget hordoz az

„Új Magyarország” újságcímnek a *Mao* kínai névelemmel egybeeső rövidítése: „Alexa Károly az »Új Mao« új főszerkesztője” (VN. 1997. I. 20. 2).

Különbféle csoportnyelvi (ifjúsági nyelvi, argóbeli, szlenges stb.) megnyilatkozások is áraszthatnak játékos hangulatot: „Még júliusban is *hipóreklám* [= fehér] voltam.” (D. D. ált. isk. tanuló, lány, Nagykanizsa, 1995.; J. A. főisk. hallgató gyűjtése); „Lekapcsolta [= megfogta] egy *jegymen* [= ellenőr] a buszon” (Sz. R. 17 éves intézeti tanuló, Pécs, 1995.; M. Zs. főisk. hallgató közlése); „*Pedálmedál* [= hajtos tanuló] vagy.” (B. G. 8. o. ált. isk. tanuló, Kaposvár, 1995.; H. A. főisk. hallgató közlése); „Megyünk a *tolakodóba* [= a büfébe] szendvicserít.” (M. L. 8. o. ált. isk. tanuló, ugyanonnan); „*Befürödnek-e* [= pórul járnak-e] a fürdők?” (VN. 1995. XI. 22. 2); „*A dzsentlemanus*” (RTV-tipp 1996/16: 1) az angol eredetű, választékos *gentleman* 'lovagias férfi' és a cigányból származó, argós *manusz* 'férfi' összevonásaként.

A szókészlet egyéb rétegei, például az archaizmusok is adhatnak alapanyagot a szójátékhoz: „*Ámbátor*, *ámgyáva*” (Parti Nagy Lajos: És 1995. IX. 29. 17), vö. régies *ám-bátor* 'ámbár'. A nyelvhasználat más területeit (leginkább a szépirodalom, a publicisztika, a reklámok nyelvezetét) is illusztrálták az eddigi adatok, de a következők tanúsága szerint a mindennapok társalgási nyelvét is élénkíthetik a szójátékok: „*A nagy hó-hó-hóésés*” (N. 1987. I. 20. 9), vö. Csukás István: *A nagy ho-ho-horgász*; „[A Bokros-csomagról] kiderült, hogy *kézbe nem síthető*” (N. 1995. VII. 31. 20); „— A fehérbort is szereti [...]? — *Hogyne! A fehérbort tisztán*, a vörösbort pedig *piszkosul*.” (VN. 1997. I. 11. 9).

III. A) Az első két (I—II.) csoport példáinak zöme a közlésmód jellege szerint mind a két, a beszélt és az írott nyelvi közeg sajátosságainak megfelel. Bizonyos adatok azonban csak a beszédben érvényesülnek. Ilyenek a kiejtésbeli azonosalakúságra épülő szójátékok (I. B)a). De egyes idegen szók (II. B)a), alaki tájszók (II. B)b), csoportnyelvi szavak (II. B)c) játékos felhasználása is föltételezi a hangzós megnyilatkozást (l. pl. „*A nagy hó-hó-hóésés*”-ben rejlő érzelmi telítettségnek dadogásszerű megnyilvánulását).

B) Írott nyelvi (betűtípussal vagy írásjellel összefüggő) jellemzők is éltethetnek szójátékot.

a) A hasonló alakú szavak összekapcsolása tipográfiai megoldással, általában nagybetűs kiemeléssel tükröződik egyes divatos szójátékokban: „*TOSHIBA* nélkül” (VN. 1987. I. 28. 4) a *Toshiba* márkanév és a *hiba* köznévi vegyítése; „*kaRÁCSony*” (ÚM. 1991. XII. 24. 10) = a Sztálin-féle ünnepekről szóló humoreszk címe; „*MónOSkola* Budaörsön” (ÚM. 1991. XII. 24. 11) = a *Mónosné Varga Olga* alapította *magániskola* neve; „*MIG* vagyok elégedve” (V. 1993. VIII. 1. 1) = a MIG 29-es repülőgépek miatti állapot kifejezése; „*VirTUS*” (VN. 1995. XI. 4. 19) = a Duna TV küzdősportmagazinjának címe; „*Szerkesztőrség*” (VN. 1996. II. 28. 7.) = az Őrségi Kalendárium kiadója; „*HOGY ÉLJÜNK JÓL SOKÁIG*” (N. 1996. V. 11. 11.) = a Polgári Bank Rt. reklámmondata; „*A HARMÓNIA ÉRVEI*” (N. 1996. V. 16. 22.) = az előbb említett bank reklámrészlete.

b) Két szónak egy szóalakba sűrítéséről a kötőjeles megoldás is árulkodhat: „*Indul az Eszki-móka. 77 nyeremény, 77 esély.*” (N. 1985. IV. 4. 23) = az *Es[z]kimó* nevű cég „*mókája*”, azaz nyereményjátéka; „*Proli-létra*” (És 1988. IX. 23. 11) = Andrasew Iván és Pál János könyvének címében a *lét* és a *létra* összevonása; „*Ko-média*” (N. 1991. XII. 24. 20), vö. *komédia* és *média*; „*Mol-ettebb* benzinár” (VN. 1995. V. 6. 3), l. *Mol* és *molettebb*; „*Koncz-ert* [= *Koncz-koncert*] Szombathelyen” (VN. 1995. V. 9. 16); „*Svéd Saab-ású biztonság*” (N. 1996. V. 15. 12), vö. *Saab* márkanév és *szabású*; „*Nemcsak aranyos, klassz-is*” (N. 1996. V. 18. 12), l. *klassz* és *klasszis*.

c) Tömör, szellemes kifejezőmódra adnak lehetőséget a zárójeles szöbővítések is: „*(Nyo)morzsák*” (Kiss Dénes: ÚT. 1984/13: 39); „*Szám(la)játék*” (N. 1985. VI. 11. 9); „*A (kerék)páros élet szép*” (VN. 1985. VIII. 5. 8); „*Gyertyánfa(ntázia)*” (VN. 1985. XI. 23. 13); „*Cini(kus)*” (VN. 1986. I. 3. 3); „*Haz(ár)abeszélő*” (Pécsi Gabriella: És 1986/2: 125); „*Té(r)vesztés*” (Kurdi Imre: És 1987. IV. 10. 15); „*Vide(d)ó*” (VN. 1987. XI. 18. 5); „*Vízga(rá)zdálkodás*” (VN. 1988. V. 6. 3); „*Média(t)örvény*” (N. 1995. XI. 24. 19); „*(F)ázik a tornacsarnok*” (VN. 1996. I. 11. 5); „*R(u)anda egy világ...*” (N. 1996. III. 16. 21); „*Jobb (f)élni, mint megijedni?*” (N. 1996. V. 8. 7) = életbiztosítási reklám. Stb.

3. Az előbbieken bemutatott, az utóbbi mintegy másfél évtized magyar nyelvi valóságából rögzített szójátékok a nyelvhasználatnak a legkülönfélébb színtereiről származnak. Egyaránt jelen vannak a fiatalabb és az idősebb korosztály, a nők és a férfiak, a műveltebbek és a kevésbé iskolázottak megnyilatkozásaiban, a nyilvánosság fórumain és a magánélet kommunikációjában is. Kifogyhatatlan (legfőljebb más-más megosztású) a szójátékokotok leleménye az alaki és a jelentésbeli, a nyelvváltozatok, valamint a közlés közvetítő közege szerinti viszonyításban.

A szójátékok sokszínű jelenléte több mindenről tanúskodhat. Mindenekelőtt arról árulkodik, hogy a (nyelvi) játék, ha nem egyforma mértékben is, de szerepet játszhat szinte mindenkinek az életében (l. GRÉTSY L. i. m. 9). A szójátékok — módjával használva — érdekesek, szórakoztatóak lehetnek a társalgásban, kifejező erejük a szépirodalomban, figyelemfelkeltőek a sajtóban, a reklámban, ismeretterjesztők, gondolkodást és kreativitást fejlesztők az anyanyelvi nevelésben. Az efféle humor a XX. század vége rideg valóságán való felülemelkedés egy lehetőségének is tűnhet (vö. BATA I.: És 1996. X. 18. 10). Sajátos erőt, értéket jelenthetnek a szójátékok a nyelvművelésben is, hiszen jelzik, hogy noha egyes buktatók (idegenszerűség, durvaság stb.) miatt botladozik, de e tényezőkben más összetevőkkel együtt virul is anyanyelvünk mai használata.

Következésképpen talán nem csupán *szó és játék a szójáték*.

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS